

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Várparancs 1658.ból.

Anno 1658. die 31. May in arce Varad.

Edictum Castrense in Castris suae Celsitudinis D. D. N. C. 1 in partibus Hungariae Comitatu Bihariensi hoc tempore constitutis publicandum et effectuae observandum.²

Elsőben is, mivel akármely dologban is az várhatja akárki is Istennek ő felségének áldását, ahol az isteni félelem és az ő naponkint való tisztelete voltaképen kiszolgáltatik: szükség, hogy valamidőn prédikátor találtatik a táborban, kiki az isteni szolgálatra, könyörgésekre s prédikációk hallgatására felgyülekezzék minden zászlók alól és kiki adja meg Istennek ő felségének, ami az Istené.

Sőt hogy ennek fogytokozása ne legyen; kiváltképen vasárnapokon és minden hétkben szerdán a bőjtnek napján, ő kegyelmők, a tisztviselők, gondot viseljenek, a táborba prédikátort vitetessenek, ki által az isteni tisztelet szolgáltatassék ki; arra pedig (pedig) minden zászlók alatt valók hozzátartsák magukat, kiváltképen a megírt napokon való isteni szolgálatokon, kitartozzanak másunnan a táborba.

Ezen isteni tiszteletnek nem utolsó része az ő szent parancsolatinak őrzete, holott ő felségétől úgy várhat mind vitézlő nép s akármi rend is dolgaiban boldog menetelt, áldást és megboldogittatást.

2. Az isteni félelem, tisztelet és az ő parancsolatinak őrzete után minthogy a *szép rend és dispozíció* szokott minden dolognak lelke lenni: szükség, hogy minden vitézlő rend, akár vármegyékbeli, akár hajdúvárosokbeli s akár mezei fizetett had legyen az, kiki az ő tulajdon hadnagytól úgy függjön és hallgasson; a hadnagyok kapitányoktól, generálisoktól, hogy valamit hadnagyok alattuk valóknak, a kapitányok a hadnagyoknak, vagy magunk³ akár kapitányoknak vagy pedig közlegényeknek is a szükségnek alkalmatosságai hordozása szerint a közönséges jóra, haza oltalmazására nézve vagy éjjel vagy nappal és akármely órán parancsolni fogunk, azt élete vesztése alatt tartozzék megfogadni, magát ahhoz alkalmaztatni és végbevinni. Ha ki ez ellen cselekedni talál-

¹ Vagyis Domini Domini Nostri Clementissimi.

² Magyarul: „1658. év május 31-én a váradi várban várparancs ő nagyságának, a mi legkegyelmesebb urunknak Magyarország részeiben Bihar vármegyében ezidőszertint levő várai részére kihirdetés és valóságos végrehajtás végett.”

³ A parancsot kiadó generális.

tatnék, a táborozás alatt a feje esik el érette, avagy mások példájára felkötetik.

3. Senki a táborból, zászló alól, hadnagya híre nélkül se sakmára,⁴ sem sokára⁵ ki ne menjen, hanem ha kinek szükséges járása léssen, hadnagyának adván hírré, annak engedelmével, hírével és levelével menjen, kiváltképen oly távolba és házához, holott a táborból szeren-szerte való járás mind a közjóra nézve, szegénység pusztulására, a vitézlő nép lovaira nézve felette káros; egy óra, egy szempillantás mit hozzon magával, azt senki nem tudhatván. Azonban a vitézlő nép szeren-szerte kóborlóban lévén, az ellenség az alkalmatosságra szokott vigyázni; a föld is elpusztulván s maga lovát is elfárasztván, együtt szintén olykor nem taláthatatnak jelen lenni és olykor hazájok szolgálatjának megfogyatkozni, mikor leginkább fogná a szükség kívánni; aki azért ez ellen cselekednék, feje vétetik érette, avagy felakasztatik.

4. Senki sakmára (zsákmányra) hadnagya s kapitánya híre nélkül ki ne menjen, a szegénységen ne düljön, kóboroljon, öreg marhát kiváltképen sehonnét a táborból tolvajkodva ki ne vigyen, hanem éljen pénzen minden ember; mert a hadnak fenlétele nem kárára, hanem oltalmazására (van) a hazának; abban való szegénységnek, minden lakosoknak, nemességnek nem romlására, pusztítására, kóborlására; a vármegyének, hajdúságnak arravaló az ellenséges időben való szabadságban való megtartása, (hogy a hazának éljen ügyében, urának, fejedelmének hűsége mellett tartozzék maga költségén szolgálni: a fizetett hadnak pedig azért szoktak fizetni. És így a szegénységen senki ne kóboroljon, hasonlóképen senki házához is prédát ne hordozzon s másoktól ne küldjön se lábas marhát, se egyebet. Egyébiránt, ha kik az ellen véténeek és vakmerőképen esekednének, meghaljanak érette; azonképen ha kinkél fejér ruha és akármilyen elprédált házi portéka s fosztogattatott marhák találatnának.

5. Akik az Isten ellen való rút, ostoba, káromkodó szitkokkal szitkozódnak, azonképen közülök is embereket, maguk előttük járóit és nemességet illetlenül áruló nevezettel gyaláznák: a szidalomnak és gyaláztatnak mivolta szerint comperta rei veritate⁶ büntetéseivel büntetessenek a tisztektől, — ha a dolognak mivolta úgy kívánná, halállal is.

Datum in Arce Várad, Anno et die supra notatis.⁷

Ezt a parancsot, melyet néhai Bölöny Sándor barátom nagyváradi (most a biharvármegyei múzeumban őrzött) levéltárából félszázaddal ezelőtt írtam le, érdemesnek tartottam közölni.

Dr. Márki Sándor.

⁴ Zsákma = zsákmány.

⁵ Hosszú időre.

⁶ A dolog igazságának megismerése után.

⁷ Kelt Várad várában, a fentemlített évben és napon.

Magyar huszárok vitézkedése Zimonymál 1788-ban.

Az 1788—1791-i török háború első esztendejének legkiemelkedőbb eseménye tudvalevőleg Juszuf nagyvezír betörése volt Orsovánál, ami nem csupán a határvédő csapatoknak, de ezután az egész, gróf Wartensleben vezetése alatt álló bánsági hadtestnek visszaszorítására vezetett. A válságos helyzetbe került seregrésznek maga II. József siet segítségére a Zimonymál állomásozó főhadtest felével. Azonban a visszavonuló seregben kitört pánik a császárt is magával ragadja. A fejvesztett menekülés Lugosig tart s a hadvezetőség az egész Temesvidék kiürítését rendeli el. A Bánság déli felét előzőlik és teljesen feldőlják a Dunán mindenütt átkelő török csapatok.

Ezek az események 1788 augusztus és szeptember havában játszódtak le. A következő hónapban azután kitakarodik a török az országból, anélkül, hogy komoly kísérletet tett volna az 1718-ban elvesztett országrész állandó visszafoglalására.

Mi a magyarázata ennek a váratlan eseménynek? Talán nem számított ekkora sikerre a török — akárcsak Mohácsnál — s ezért a rabláson kívül nem rendelkezett kellő eszközökkel arra, hogy az elért eredményt a különben is már előhaladott évszakban igazán kiaknázza? Vagy egyszerűen csak azoknak az ötletszerűségeknek egyikéről van szó, amilyenekkel a török és általában a keleti hadvezetés történetében oly gyakran találkozunk?

Nehéz ezekre a kérdésekre kielégítő választ adnunk a rendelkezésünkre álló adatok segítségével. Azonban egy eddig kiadatlan egykorú tudósítás alapján legyen szabad legalább megkockáztatnom egy oly föltevést, amely alkalmas arra, hogy a török hadvezetőség szándékait és terveit egészen más világításba helyezze.

Már a kép teljessége kedvéért is tudnunk kell, hogy a török főszereg orsovai betörését két kiegészítő oldalmozdulat támogatta. A hátszegi völgyben is benyomultak török csapatok, másrészt pedig Zimonymál kísérletet tesznek a Száván való átkelésre. Erről az utóbbi kísérletről úgyszólván semmit sem hallunk a háború modern történetíróinál. Mindössze Vaniček¹ művében olvastam eddig róla, de itt is csupán mint jelentéktelen határmenti esetepatéról. Azt a kétségkívül fontos dolgot pedig csak említett kiadatlan forrásunkban találom följegyezve, hogy a császári hadvezetőség *a Bánsággal egyidejűleg a Szerémség kiürítését is elrendelte* s hogy ennek a parancsnak végrehajtását csak a Wurmser-huszároknak Zimony védelmében tanúsított hősiessége akadályozta meg.

Semmi okunk sincs arra, hogy forrásunk szavaiban kételkedjünk. Ebből azonban az következik, hogy a császári hadvezetőség igen komoly jelentőséget tulajdonított a zimonyi kísérleteknek. Nem kell-e ugyanezt a törökökről is föltennünk?

Vegyük figyelembe, hogy a krassó-szörényi hegyek szűk szorosáiban nagyobb török haderő bajosan fejlődhetett föl és működhetett. Egészen másképp áll a dolog, ha sikerül a virágzó szerémi

¹ Specialgeschichte der Militärgrenze. Wien, 1875.

síkságot előzönléniök. Ebben az esetben biztosítva lett volna a Temesvidék megszállása s a jó összeköttetés Belgrád felé a Duna szurdoki hídján keresztül. A császári haderő kénytelen lett volna az egész vonalon a második védelmi szakaszra: a Dráva, Duna, Tisza és Maros innesső partjára vonulni vissza. Szinte beláthatatlan következményekkel állunk szemben, ha a császári hadvezetőség valóban lemond, mint szándékában volt, Zimony védelméről, vagy pedig huszárjainknak nem sikerül a város elfoglalását megakadályozniok.

Van okunk tehát föltenni, hogy az orsovai betörés, noha nagyobb török haderő hajtotta végre, csak leplező célnak volt s hogy a hadmozdulatok súlya Zimony elfoglalása esetén azonnal a Szerémségbe helyeződött volna át. Bármint áll egyébként a dolog, mindenesetre már pusztán magában is érdekes és figyelemreméltó az a tudósítás, melyet farádi Vörös Ignác temesmegyei főszolgabíró, a császári sereg mellé beosztott polgári hadi biztos önéletrajzi visszaemlékezéseiben² a Zimonynál törtétekről olvasunk. Írónk öreg korában, 1820 táján, vetette papírra élményeit. Emlékezete élete leírásában itt-ott cserbenhagyta évszámok és adatok dolgában. Azonban a zimonyi harc története — egyetlen zavaró és az egykorú másolónak is tulajdonítható szövegrészlettől eltekintve — annyira összefüggően valószerű, hogy sem az egészszel, sem részleteivel szemben, legalább is amíg az eseményről más egykorú tudósítások vagy hivatalos adatok elő nem kerülnek, legkevesebbé sem indokolt a bizalmatlankodás. Annál kevésbé, mivel írónkat művéből éppúgy, mint e sorok írója által eddig felkutatott életrajzi adataiból, tiszteletreméltóan becsületes és igazságszerető férfúnak, a régi magyar nemesi világ egyik tipikusan derék alakjának ismerjük meg. A zimonyi esetnek nem szemtanuja ugyan, de közvetlenül a történet után³ érkezett oda s így módjában volt a legfrisebb forrásból méríteni. Művének e részlete így hangzik:

„...parancsolatya volt generális báró Kemingnek⁴ is, hogy a mihadiai retarada után ő is magát visszahuzza Pétervárig és így egész Sirmiumot Pétervárig a törökök birtokába erztettük volna. Zemlén és a többi helységek is, valamint Szurdokig lévő Kuvin (Kubin, Temes m.), Pancsova és a több véghehelységek is parantsolat után elmentek és szénájákat és egyebeket felgyújtván Temesen. Maruson, Tiszán keresztül mentek, úgy Zsemlénnek (így) vagy Zimonnak is és a többi helységeknek ki volt adva a parantsolat,

² A kézirat farádi Vörös László ny. kereskedelmi miniszter új birtokában van, egy példányát, úgy látszik, az aradi megyei levéltár is őrzi, de ezt nem sikerült megszerezniem. Kisebb részleteket közöltek a műből Thim József, Hazánk 1888. 321. l. és Marczali Henrik, Századok 1915. 16. l. Az egész munkát a Magyar Történelmi Társulat kiadványai közt való megjelenésre e sorok közlője készítette elő.

³ Október vége felé. Nem sokkal rá maga a császár is Zimonyba érkezett.

⁴ Báró Gemmingen Zsigmond tábornoszernagy a császárnak a bánáti hadtesthez való távozása után lett a Zimonyban hátrahagyott haderő parancsnoka. — Az 1791. LXXII. t.-c.-ben indigenátust nyert.

hogy felgyűjtván helységeiket, mint Pantsován és több helységeken már megtörtént, ők is partékaikat magokkal vivén, Pétervárnál a Dunán általköltözzenek.⁵

De zsimoniak, a holy legalább 110 ezer ember már két esztendőül fogva a táborban fekütt,⁶ még jobban meggazdagodván, mint háború előtt a contumacia és kereskedés által gazdagodtak, sok mindenféle partékákkal bővelkedtek és annyi tehetsége a leggazdagbiknak sem volt, hogy vagyonnyával három napok alatt lakóhelébül kitakarodhassék. Ezek tehát az akkori divisionalis generálishoz báró Kemingerhez és brigadéros generális herczeg Waldekhez folyamodtak, hogy ne kényszerítsék eőket lakhelyeiknek elhagyására és felgyűjtására. Készek lesznek az ott való katonasággal fejenként életeket, vagyonyokat menteni.

Generális báró Keminger nem akart elállani a felységtől adott parantsolattal, hanem generális herczeg Waldek nem örömet akarta a parantsolatot tellyeséteni és a nép előtt monda generális báró Kemingernek, adgyon néki két batalion magyar gyalogságot és egy divisió huszárokat, magára vállalja a feleletet, hogy a törökök Zimonba be nem jönnek.

A nép nagyon sürgette Keminger generálist, hogy herczeg Waldek kérését tellyesétse. Kiki képzelheti magának, Zsimony nagy helységnek számos népe minő zavarodásban lehetett a kiadott parantsolat után, melly szerént három nap alatt minden vagyonokkal kitakarodni, a várost felgyűjtani kényszerítették. A sok összevesoportozott nép a két generálist el nem hagyták, a generálisok quartállainak udvarai tömve voltak néppel, a merre mentek, akar gyalog, akár lóháton, a sok nép sirással, könyörgéssel késerte őket. Annyira siránkoztak, hogy generális Keminger megszánván eőket, hertzeg Waldek kívánságára, ki az ütközetre nagy tüzét mutatta és a magyar katonaságban nagy bizodalmát helyhezette, reá állott. Adott néki két batalion magyar gyalogságot és egy divisió huszárt Warumzer regementjébül, melly divisiót kapitány Fogl, sopronyi volt generalis perceptornak fia, ki utóbb mint pensioban lévő generális ugyan Sopronyban halt meg, vezette.

Generális Waldek hertzeg az előbbeni, Zimon és Belgrád között bessaniai töltésen⁷ lévő katonasághoz kaptsolya a két bataliont, a huszárokat is oldalvást állétya. Tsak ugyan Belgrádból talpakon, kompokon általjött törökök megtámadgyák a mi Belgrád és Zimon között a lapányban álló katonáinkat. Generális báró Keminger az egész zimonyi néppel, asszonyokkal, gyermekekkel a zimonyi hegynek állában állattak. A nép ezen ütközettül várta életének, vagyonyának sorsát. Kiki képzelheti, mitsoda indulattal várta kiki sorsát. A törökök tüzessen viaskodtak, a gyalogságot már nagyon

⁵ Ez a mondat elején zavaros. Valószínűleg így javítandó: „Zemlénnek és a többi helységeknék is...” stb.

⁶ Banovce és Zimony között a háború kezdetén 125 ezer ember táborozott. Azonban 1788 októberében még csak kilencedik hónapja folyt a háború. V. ö. Mittheilungen des k. k. Kriegsarchiv's 1885, 106. l.

⁷ Ez a töltés a háború folyamán készült.

zavarta és majd egészen körülvette. Ekkor Fogl kapitány ütközetre fujatya trombitáit, állásából nagy sebességgel reá üt a törökökre.

Báró Keminger generális a néppel együtt a hegy oldalán perspectíván nézi az ütközetet. Amidőn a huszárok a törökökre ütöttek, úgy közölgben vágtak, hogy messzirelátó üvegén egy huszárt sem látott. Akkor meggondolván a császár parantsolatját, mely szeretni magát vizsgálhúzni, Zimont elégetni kellett volna, nagyon megháborodott és fentszóval keseregni kezdett: „Jaj oda vannak a huszárok, egyet sem látok!” Kevés idő múlva látott egy-nihányot: „Látok egy-nihányot, bártsak harmad része megmaradna!” A huszárok jól vagdalták a törököket, akkor már több huszárt látott, akkor csak azon sóhajtozott: „Bártsak az Isten felét megoltalmazná!” A huszárok vitézségével a gyalogság is jobban megbátorodott, az köteleességeket tellyesétették. Egyszerre látya az egész divisiót, akkor örömkialtásra fakadt Keminger s felkiáltá: „Hála Isten, megvannak még a huszárok!”

Az egész divisió már együtt rendben lévén, a törököket Sáva fele nyomta, kik már tovább a vitéz magyar huszár éles kardjainak ellent nem állhatván, sietséggel visszavonultak a Sáva folyóján álló hajóikra. De még odaértek, nyomban követvén eőket az huszárok, egész a Sáva partyáig, sokakat Mahomet prófétához utasítottak, még a Sáva partyán is a hajóban szállókat is. A meddig csak a magyar kard a törököket,⁸ éleiket éreztették vélek.

Midőn a törökök már a Sáván által,⁹ a huszár divisio Fogl kapitány vezérlése alatt kivont véres kardjaikkal hertzeg Waldekel együtt Zimon felé, a holy generális b. Keminger az egész néppel állott, visszafordult. Még meszirül az egész nép zöngötte: „Vivát huszár!” Eléjkebe mentek és vivát kiáltással lovaik mellett számosan késérték egész a generális Geminger állásáig. Ottan kapitány Fogl megálltá huszárjait. Egy kard sem volt, amelly a török vérben nem úszott volna. Akkor parantsolá, hogy kiki leszályan és kardját a vértül tisztítsa. Ekkor a huszárok véres kardyaikat a földben szurkállyák, a török vértül illy mód megtisztítván, hőveleikbe viszatették.

Ezalatt a nép nagyon esedezet a két generálisnak, engednék meg, hogy az huszárokat, az eő életek, vagyonjaik megtartóit, három nap megvendéghessék, a többi katonaságnak ingyen ételt s italt ajánlván. A népnek buzgó kérésére megengedték a generálisok, hogy a huszárokat három nap megvendéghessék Zimon lakossai.

Erre a nép vivát kiáltásai között egyik a lovát kantárjánál, másik magát az huszárt kezénél fogva, kit aszszony, kit leány, kit jelessebb emberek és ifjak bévezettek a városban s házaikban ragadták s huszár volt házaikban a gazda s az szerentsétlennek tartotta magát, ki huszárt vendégül házához nem vihetett. Három nap mindég úgy a mint csak a Zimonyi gazdaktul és aszszonyoktul kitelhetett, vendégtették a huszárokat. Lovaikra sem lehetett gondgyok, mert sok huszár azt sem tudhatta, holy a lova.

⁸ Kimaradt: *érte.*

⁹ Kimaradt: *keltek.*

Harmadnapra megfuvatván a trombitákat, megjelentek a huszárok, mindeniknek lovát és minden bagáziáját, a melyet kiki házába vitt, előlhozták a gazdák s úgy sok kijózanodván, mindenik huszár maga jószágához jutott és némelly vendéggét, ki pénzelt, ki más egyébbel, megajándékozta.¹⁰

Ezen történeten én magam jelen nem voltam, hanem azok szájjakkal adom elő ezen történetet, kik a generálisak mellett voltak. De ezen történet után egynehány nap mulva Zimonba értem, a mint következik, a néptől elbeszélteni hallottam.“

Dr. Madzsar Imre.

A borsodi nemesinsurrectio 1805—6-ban.¹

A bécsi cs. és kir. hadilevéltárban szerkesztett „Geschichte der k. u. k. Wehrmacht“ című munka² V. kötetének 188. lapján ezt olvassuk: „Pro 1805 war im Spätherbst die Aufstellung einer Insurrections-Armee geplant.... doch gelangte dieselbe, infolge des Abschlusses der Kriegsereignisse, gar nicht zur Formation“.

Ennek alapján, katonai körökben is, az a téves felfogás vert gyökeret, hogy az 1805-ben fegyverre szólított magyar nemesinsurrectio szervezése, már a kezdet-kezdetén megakadt, mert végrehajtását a közbejött fegyverszünet fölöslegessé tette.

Az Országos Levéltárban végzett kutatásaim azonban arról győzték meg, hogy a szóbanforgó insurrectiónak jókorarésze mégis megalakult. Sőt voltak egyes vármegyék,³ amelyek a reájuk kivetett kontingenst egészen ki is állították. Megközelítette őket Borsod is, amelynek 1805-ben a zempléni huszárezredhez 162 lovast, a borsodi gyalogzászlóaljhoz pedig 486 embert kellett adnia.⁴ A vármegye, mint alábbi jelentése bizonyítja, 158 lovast⁵ és 405 gyalogost hívott fegyverbe, vagyis a kivetett állomány nagy része meg volt, bár a jelentés írásakor nem is volt még egészen felszerelve.

Itt következik az erről szóló jelentés szószerint:

Tekintetes Nemes vármegye!

A Nemes ki kelő Sereg ki készülését tárgyzó dolgokra ügyelő Comissionának ki küldött Tagjai alázatosan jelentjük: hogy a Tettes Nemes Vármegyének tegnapi napon tartott Különös Gyűlésében reánk költ kegyes Határozásának a miatt, hogy a Felsőbb Ren-

¹⁰ A Wurmser-huszárok egy másik bravurjáról Tomasevác táján l. Vaniček, Specialgeschichte, 423. l.

¹ Orsz. Ltár: József nádor ltára. Publ. pol. 1806. Nr. 66.

² Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. V. Band. Bearbeitet von Obstlt. Alfons Freiherrn von Wrede. Wien, 1903.

³ Bács, Heves, Csongrád. (Orsz. Ltár: József nádor ltára. Publ. pol. vic. potest. 1805. Irreg. és Publ. pol. 1806. Nr. 53. 64.)

⁴ Eintheilung der Ins. Cavallerie u. Infanterie 1805. (Orsz. Ltár: József nádor ltára 1805. Mil. Kanzley, Fasc. 3, Rot. 121, ad Nr. 667.) A borsodi zászlóaljhoz, mely 826 főből állott volna, Abauj vármegyének 340 főt kellett adnia.

⁵ Beleszámítva a személyes felkelésre kötelezett 16 nemest is.

delésekhez képest, a Ns Megyebeli ki kelő Seregnek azon része, melylyet ezen Felsőbb Rendelés ki készületlen tanált, a vissza hívásig el oszlattatván, következés képen Batalionokba formáltatva nem lévén az Insurrectionális Fő Hadi Cancelláriának közelebb múlt 1805-k Esztendőben Karátsony Havának 17-kén költ Levelében meg írt út mutatás szerint elég nem tétetethetik: Mellyre való nézve egyedül a Ns Megyebeli ki kelő sereg mostani mitsoda karban, állapotban való létele felől tészük alázatos Tudositásunkat e képpen:

A Nemes Lovas Seregnél actu szolgálatot tésznek:

1-ször Svadronyos Kapitány Teleky Mátyás Ur, a ki ez előtt az Hertzeg Károly Uhlánus Regemenytyében⁶ Fő Hadnagy Tisztséget viselt, a jelen való ki kelés előtt pedig Pensionátus volt.

2-szor Sekund Kapitány Ragályi Lajos úr, a ki ezen Tisztségre ezen Tettes Nemes Borsod Vármegyebeli Vicze szolga Bírói Hivatalyából lépett.

3-szor Fő Hadnagy Törös Sigmund

4-szer Al hadnagy Pásztor Károly és

5-ször Sturmány Imre Urak mindnyájan Megyebeli Nemesek, a kik a magok Tiszti rangjokhoz képest illendően Equipirozva is vagynak.

Van Strása Mester kettő

Zászlótartó egy

Káplár tizenkettő

Köz Lovas Katona 121

Fourir-Schitz 6

Mindössze tehát az Al Tisztekkel és Fourir Schitzekkel együtt, ki vévén azon 16 személyeket a kik Pro Personalí Insurrectione vagnak praenotálva, 142 Lovas Legény, a Fourir Schitzeken kívül Lovak, Ló szerszámokkal s minden egyéb más katonai öltözetekkel (ki vévén a Tarsolyokat, Kardszijjakat, Lódingokat, Forgókat, Mantli Zsákokat, abrakos tarisznyákat, nap ellenzőket, Baltákat, köpönyegeket, mellyekből még csak 30 van meg varva) annak rendi szerint ki is van készülve.

Ezeknek a Legényeknek meg kívántató öltözetén kívül pedig van még készítve 39 Mente, ugyan annyi Dolmány és nadrág, 58 Pár Csizma, 23 Nyereg takaró, 22 Süveg, ugyan annyi vitéz kötés és rózsa, 59 egész Nyereg szerszám, 104 Zabola és ugyan annyi Pár kengyel vas, 58 Kard, mintegy 80 Pár Pisztolý és 84 Pár futrás kötel.

A Gyalog Seregnél pedig actu szolgálatot tésznek:

1-ször Kompániás Kapitány Szemere László Ur, a ki ez előtt a Frölich Regimentjében⁷ Fő Hadnagy Tisztséget viselt, de onnan Kapitányi Rangal el bútszótt.

2-szor Fő Hadnagy Sebe Mihály Ur, a múlt ki kelés alkalmatosságával Al Hadnagyságot viselt.

3-szor Kopponsz Károly úr, a ki a múlt ki kelés alkalmatosságával hasonlóképen al Hadnagy volt.

4-szer Karátsondi András Ur Megyebeli Nemes.

⁶ Cs. kir. 3. sz. dzsidás ezred.

⁷ Helyesen: Frelich (cs. kir. 28. gyalogezred).

5-ször Al Hadnagy Almási Szabó
 6-szor Helmecezi Bakó
 7-szer Hodits Károly és
 8-szor Horváth István Urak mindnyájan Megyebéli Nemesek
 kik Tiszti rangjukhoz képest ki is vagynak készülve.
 Van Strása Mester 3
 Fourir egy
 Káplár 8

Van Ónod Helységébe Qvártélyba 184 fel mundurozott köz ember.

A vissza hívásig vagynak haza botsájtva 220 ruházatlanok. mindössze tehát az Gyalog Seregnek száma az Al Tisztekkel együtt megyen 405-re; az Ónodban Qvártélyozó s fel öltöztetett Legényeken kívül van készen 16 Jankedli, ugyan annyi Laibli, Nadrág és Köpönyeg, 216 Pár Bakkants; 216 Süveg és 163 rózsza.

Van elkészítve 350 kulats, és 608 kulatsra való Heveder, melyekből még sem a Lovas, sem az Ónodban quartélyozó Sereg nem részesített.

Mind ezeken kívül van Requisitió alá véve

Setétkék Posztó	1200 Róff
világoskék „	330 „
szürke „	300 „

mindössze tehát van requisitió alatt Posztó 1830 Róff

Költ Miskoltzon a Commissióba Boldog Asszony Hava 9-én 1806 ik Esztbe Tettes Ns. Borsod Vmgye Subst. V. Ispánnya Kis József mp. s ezen ki küldött Commissiónak Praesesse. Vadnay Gábor Actuáriussa által mp.

J.

Gál Sándor terve az erdélyi felkelésről (1851).¹

A szabadságharc lezajlása után, Magyarország felszabadítására, úton-útfélen a legkülönbözőbb, de többé-kevésbé délibábos, tervek burjánzottak fel. Ezek egyikét — Kossuth utasítására — Gál Sándor 1848/49. honvédtábornok,² a székely-hadosztály egykori parancsnoka, dolgozta ki Londonban, 1851 november 15-én.

¹ *Nemzeti Múzeum Levéltára*: Kossuth kiadatlan iratai. Irregest.

² Kevesen tudják, hogy Gál Sándor, a szabadságharc vége felé, tábornokká lépett elő. Eredeti kinevező irata a Nemzeti Múzeum törzanyagában, az 1849. júliusi iratok között van és szó szerint így hangzik: *Kinevezés*. Mellynek erejével *Gál Sándor* Ezredes úgy a vitéz székely hadsereg organisatiója, mint a harctéren számos alkalommal bizonyított hősies vitézsége, de különösen a hazánkba népjogellenesen betört orosz császári hadak ellen vívott és vezényelt három csatában kitüntetett jeles Vezéri tehetségei által, a Haza és szabadság védelmében szerzett bokros érdemei tekintetéből ezennel a mai naptól számított ranggal és illetményel *Tábornokká* kineveztetik, hivatalos oklevélnek a Hadiügy ministerium útján kiadása egy úttal elrendeltetvén. Kelt Szegeden, Julius hó 29-én, 1849-ik esztendőben. (P. H.) A magyar álladalom kormányzója Kossuth Lajos s. k.

Nem azért közlöm ezt a tervet, mintha egyetértének vele, hanem azért, hogy ezen a példán is megmutassam, milyen meg nem valószínűsíthető eszmékkel hozakodnak nálunk ilyen téren, még katonaviselt emberek is, elő.

Ha Gál javaslatát figyelmesen olvasgatjuk, akaratlanul is az a gondolatunk támad, hogy a forradalom és a szabadságharc másféléves időszaka máris elmosódott az író emlékezetében. Azt természetesnek találhatjuk, hogy — külföldön lévén — az 1851-i magyarországi viszonyokról nem volt tájékozva, de nem értjük azt, hogy gondolatmenetében a szabadságharc alatt szerzett tapasztalásainak semmi nyoma sincs és még feltűnőbb, hogy mennyire nem ismeri a magyar ember természetrajzát, úgyszintén az oszt-rákokét se.

Gál maga is jól láthatta, milyen akadályokba botlott 1848-ban a magyar hadsereg *nyíltan* folyó szervezése, holott — legalább az első hónapokban — az osztrákok inkább csak passzív ellenállást fejtettek ki. Nyilvánvaló, hogy minden nehézség hatványozva jelentkezik akkor, ha egy ilyen szervezést *titokban* kell előkészíteni és *rögtönösen* végrehajtani.

Gál Sándor abból a merőben téves felfogásból indult ki, hogy a magyar nemzet óhajtva várja a háborút s hogy az annak sikeres megvívásához szükséges erkölcsi és anyagi erők a kellő pillanatban csakugyan együtt is lesznek. De a valóságban másként festett a dolog. Valamint az 1711-i szatmári békét követő években képtelenség lett volna a magyar nemzetet újra fegyverbe állítani, azonképen 1851-ben is kudarccal végződött volna minden ilyen vállalkozás.

Voltak olyanok, kétségtelenül elég sokan, akik már akkor felszabadító háborúról álmodoztak, csak hogy ezekből még nem lehetett volna hadsereget alakítani. Legelőször is hiányzott a megfelelő tisztikar. Kossuth azt mondja ugyan kiadatlan iratainak egyikében, hogy Magyarországon 8000 tiszt várja a felkelést. Ezt hallhatta talán Gál is. Amde ezt a számítást, sok más hasonlóval együtt, a hamisak közé kell soroznunk.

Azok a tisztek, akik a szabadságharcban fontosabb szerepet játszottak s a halálbüntetést elkerülték, vagy külföldre menekültek, vagy börtönben ültek. Az előbbiekre csak részben, az utóbbiakra pedig egyáltalán nem lehetett számítani. Éppen olyan kevéssé azokra, akik megszabadultak a tömlöctől s a cs. kir. hadseregbe való besorozástól. Ezek bizonyára örültek, hogy ép bőrrel menekülhettek a bajból s alig lehetett volna őket ilyen vakmerő és veszedelmes kalandba ugratni. Haynau sötét emléke még nagyon eleven volt 1851-ben.

Lehet, hogy egynéhány száz ember *igérettel* is támogatta a tervezett felkelést, de nagy kérdés, hogy — kenyértörésre kerülvén a sor — hányan váltották volna be közülük a szavukat?

Még rosszabbul állott a dolog a néppel. Gál nagyon jól tudhatta, hogy a szabadságharc honvédserege csak kisebb részben alakult önkéntesekből. Nagyobb részét bizony besorozták, ha kellett, akár karhatalommal is. Minden vármegyére (székre) és sz.

kir. városra, ki volt vetve az a kontingens, amellyel a hadsereghez *kellett* járulnia. Ha nem sikerült toborzás útján összeszedni, elvittek erőszakkal. 1849 nyarán már Erdélyben se kellett a háború senkinek. Ennek volt a következménye a tömérdek szökés, amelynek legnagyobb része éppen Gál hadosztályára esett. Még pedig előbb a szerencsétlen sepsiszentgyörgyi első ütközet (július 5.) után, azután pedig július közepén, közvetlenül Bem háromszéki támadó hadjárata előtt. Ilyen előzmények után bajos volt elképzelni és elhinni, hogy 1851-ben egész Erdély talpraáll és kiveri onnan az osztrákokat.

Gál terve, elegendő vállalkozóval, *talán* sikerülhetett volna abban az esetben, ha az osztrákok — mit se gyanítva — minden hírszerző és biztosító intézkedést elmúlasztanak. De éppen az volt bármiféle puccskísérletnek a legfőbb akadálya, hogy nagyon is résen voltak. Nagyarányú kémszervezetük volt s ideges nyugtalanságukban minden, még olyan képtelen, vaklarmára is tüstént megmozdultak. Különben is részletesen kidolgozták a szükséges ellenrendszabályokat az országban netalán kitörő felkelés vagy lázadás esetére. Véletlenül éppen a kezemben van egy 1851 december 22-én kelt titkos utasítás³ és két 1853 februárius 19-én és 26-án kelt jelentés,⁴ amelyekből világosan kitűnik, hogy az osztrákok minden eshetőségre készen állottak.

Igy hát dugába dőlt volna az a kísérlet is, hogy a magyar emigránsok 30.000 puskát, 6000 kardot, karabélyt (vagy pisztolyt), 24 ágyút, 8 tarackot, kellő mennyiségű lövészt, ruhát és felszerelést, szállítsanak *rögtönösen* és *akadálytalanul*, Oláhországból Erdélybe. Mert azt csak nem vehetjük komolyan, hogy a Székelyföldön alakuló, egyenkint 50 főnyi, guerillacsapatok, a lakosság közreműködésével, egy-egy osztrák helyőrséget fegyverezzenek le, vagy hódítsanak a felkelők pártjára.

Hogy az utóbbi gondolatnak lehetetlen voltáról meggyőződünk, lássuk, miféle cs. kir. csapatok voltak 1851-ben Erdélyben? fme:

24. „Parma“ (steierországi)	} gyalogezred
41. „Sivkovich“ (bukovinai)	
46. „Jellachich“ (akkor még erdélyi oláh ⁵)	
51. „Károly-Ferdinand“ (erdélyi, nagyobb részben oláh)	
55. „Bianchi“ (galiciái)	
5. „Savoyai hg.“ (csehországi) dragonyos-	} ezred
4. „Ferenc József“ (galiciái) dzsidás-	

³ III. *Armeecommando*, Nr. 23/op. Gh. 22. XII. 1851. Geheime Instruction für die Herren Generäle der Garnison Pesth-Ofen im Falle von ausbrechenden Unruhen. (*Hadtört. Levéltár*: Cs. és kir. 4. hadtest levéltára, 1851. Irregist.)

⁴ *Hartmann* tábornok jelentése, Kecskemét, 1853 februárius 19-én és gróf *Coronini* altábornagy jelentése, Temesvár, 1853 februárius 26-án, a III. hadseregpáncsnokságnak Budán, a lázadás esetére tett biztosító intézkedésekről. (*U. o.* 1853. Irregist.)

⁵ Csak 1853 óta volt szegedi háziezred.

5. „Bervaldo“ (csehországi) tábori tüzérezred egyes ütegei.
2. (magyarországi, vegyesnyelvű) vartüzérezszólalj 1 százada.
Ezenkívül a
8. csendőrezred (1000 ember).

Ebből az összeállításból látható, hogy ezeknek az idegen csapatoknak átpártolására bizony nem lehetett volna számítani.⁶

Kétségtelen, hogy már a szervezést előkészítő puhatolások és tanácskozások se maradhattak volna titokban. Tapasztalhattuk, hogy a legtöbb magyar emberben csak annyira áll meg a szó, mint szitában a víz. A meggondolatlan fecsegőkön kívül bizonyára akadt volna — éppen a legjobban beavatottak között — egynéhány vigyázatlanul befogadott kém is, aki tüstént elárult volna mindent. Ott van reá az élő példa: Gelich és Stein szerepe az emigrációban, valamint Asbóthé az 1864-i Almássy-féle összeesküvésben.

Hogy mennyire nem okult Gál a szabadságharc tanulságain, azt többek között az is bizonyítja, hogy *Erdélyben 5 nagyobb megerősített tábornok akart rögtönözni, mindössze 155.000 főnyi védősereg számára*. Ezenkívül még 14 fontosabb pontot kívánt megerősíteni, holott emlékezhetett volna reá, hogy a rögtönzött erődítések 1849-ben egy fabatkát se értek. Borgóprund, Földra, Dés, Tömös, Törösvár stb. sáncai az ellenség haladását vagy egyáltalán nem, vagy csak órákra akaszthatták meg; pedig ezeknek legalább volt nagyságukhoz mért védőcsapatuk. Hogyan és mivel lehetett volna azonban megszállani pl. az alvinci, 60.000 emberre szánt, megerősített tábornok? Honnan és hogyan lehetett volna az ehhez szükséges „tartaléksereget“ elővarázsolni, mikor 1849-ben a sokkal kisebb erdélyi hadsereg csapatteste — még a hadjárat legvégén is — jórészt hiányosak, tanulatlanok vagy fegyvertelenek voltak?

Ezeknek előrebocsátása után, azt hiszem, fölösleges volna itt az „Operatiók“ című 8. pontot is taglalnom. Aki elolvassa, úgyszólván látja, hogy csak akkor volna megvalósítható, ha — már a felkelés első pillanatában — az erdélyi osztrák csapatokkal legalább is egyenlőerejű, jól felszerelt, magyar sereg állana készen. Ez azonban képtelenség volt.

*

Gál Sándor javaslata elejétől végéig utópia, de azért minden hibája mellett is tanulságos, ha csak negatív értelemben is. A mi magyar fajtánknak egy, nemzedékről-nemzedékre szálló, nagy hibája: az ellenség ok nélkül való kicsinylése, fitymálása, nyilatkozik meg benne. Nagyon sokszor megadtuk már az árát, de még mindig nem okultunk eléggé rajta, hogy terveinket ellenfeleink bizonyosnak hitt vigyázatlanságára, gyöngeségére, tudatlanságára vagy gyávaságra alapítottuk. Holott még az a haditerv is esütörtököt mondhat, amelyet a legrosszabb eshetőségre — magunknál mindenben külön ellenfélre — számítva alkotunk meg.

Most pedig halljuk, mit mond maga Gál Sándor:

⁶ Erdély katonai parancsnoka 1851-ben Hg. Schwarzenberg Károly altábornagy volt.

Nézetek az Erdélyi felkelést illetőleg.⁷

Mindenek előtt az oláhokkal való kibékülést kell megkísérteni. E végre minden Oláh vidékből egy szabadelvű a nép előtt tiszteletben álló s következőképpen a nép hangulatára kellő befolyást gyakorolható Oláh kihívandó; például Nagybánya és Kraszna vidékéről, Naszódról, Abrudbánya vagy Brád vidékéről, Hunyad vagy Hátszegegről, a Mezőségről, Bánffy-Hunyadról, Balászfalváról, Fogaras és Orlát vidékéről.

1. Ezekkel tudatni kelletik, minő hatalmas pártfogás biztossáztatik Magyarországnak Angolhon és Amerika részéről.

2. A felhatalmazást megmutatva minő alapelvekre állítatik Magyarország népeinek jövője.

3. Ebből kifolyólag minő kedvezményekben részesül az oláh nép.

Ha hajlandók a magyar nemzethez csatlakozni, t. i. a biztossított szabadjogokban részesülni, felszólítandók a felkelésben részt venni, mely esetben az arány meghatározandó: t. i. mindenik vidék mennyi katonaságot tartozik a mobil sereghez kiállítani. Ezúttal tudatni kell velök, hogy amennyiben a körülmények engedik, ugyanazon vidékbeli legénység ugyanazon testületbe soroztatik, valamint vidéke és nemzetisége szerint is neveztetik.

Ha pedig semmi esetre részt nem kívánnak venni a felkelésben legalább is arra kell őket minden módon bírni, hogy *neutral* maradjanak, mely esetre biztossítandók arról, hogy semmi bántó dástól nem tarthatnak.

Az illy egyezkedések eredménye fogja meghatározni, a Székelyföld határain kívül, Erdélyben mily módon kelletik a felkelést rendezni és végrehajtani.

A *Szász nemzet* szellemének jobb irányt adni, még egy morális eszköz volna alkalmazandó, t. i. ha néhány nagyobb hírű nevű Angol mint hajdani testvéreikhez egy nyomatékos felhívást bocsátani kell, intendő arra, hogy a szabad Angol nép példáját kövesse stb.

Egyszersmind az angolhoni Demonstratiók és beszédek, melyeket Magyarország kormányzója tartott, minden nyelven ki nyomtatandók és a hazába beküldendők, hogy a nép morális ereje növekedjék.

Székelyföld.

Mialatt az Erdélyi magyarok és oláhokhoz a felkelésre nézve a kellő intézkedések megtételnek, valamint a várak (Fejérvár, Déva, Fogaras és MVásárhely) megnyerése és a katonaság átállása titkos úton megkísértetik, a Székelység organisációjára legfőbb figyelem fordítandó, annyival is inkább, mivel minden esetre a Székelyföld képezendi az Organisatiók és Operatiók Bázisát.

E célra a teendőik:

⁷ 6 drb egymáshoz fűzött kis 8°-alakú levélpapíron. Az egész Gál Sándor kezeírása.

1. *Előleges intézkedések: Biztosok kihívása.*

Gyergyó, Alesík, Felcsík, Háromszék, Erdővidék, Udvarhelyszék és Marosszékből kellő képességű egyének Bukarest vagy Galaczra kihívandók, kik a Conspiráció elvei szerint megbízhatnak, az általános felkelést titkos eljárások által rendezni.

Ily biztosoknak kötelessége leendő a vidékben egyéneket felállítani, kik a látatlan kormány titkos rendeleteit haladék nélkül végrehajtják.

2. *Guerilla csapatok organisatiója és alkalmazása.*

A Székelyföld határain a sócsempészettel foglalkozó Székelyekből Guerilla csapatokat kellett alkotni, mellyek a Székelyföldet áthálózva legalkalmasabbak lesznek

a) Az ország minden részeibe rendelkezéseket elvinni,

b) Postákat és osztrák futárokat lefoglalni, a felkelést megkezdeni, egyes Osztrák parancsnokokat és császári biztosokat ártalmatlanná tenni és a katonaságot lefegyverezni,

c) a fegyvereket és egyébbb készleteket a kitűzendő Gyűlhelyekre biztosan az áútakon beszállítani,

az ellenség közlekedését akadályozni s

d) a népet minden teendőkről a kiboocsátandó Proclamációk által gyorsan értesíteni.

Ily csapatok minden vidékben 50 legényből állva, a célznak tökéletesen megfelelhetnek.

3. *Biztosok további teendője.*

A fölött hogy a felkelésre a népet organizálják, azon egyéneket előlegesen kiszemelik, kik a kitörés után közvetlen a különféle gyárak felállítását elintézni képesek és akik mesterségeknél fogva azonnal alkalmazhatók, például

a) Álgyuöntésre,

b) Golyóöntésre,

c) löporgyár fölállítására,

d) Álgyufölszerelésre,

e) a külön fegyvernemek felszerelésére,

f) Salétrom készítésre,

g) lőszer (Munitió) készítésre,

h) lovak beszédésére.

4. *Hadikészületek.* Mellyek Gallaczra vagy Molduvába és onnan a Székely határszélre a fölkelés előtt beszállítandók, fölkeléskor pedig a Guerilla csapatok által a kijelölendő gyűlhelyekre:

a) 30.000 szuronyos fegyver és ehez megkívántató lőszer.

b) 6.000 lovas számára kard, pistoly vagy karabély vagy azon ujjon föltalált rövid fegyverek, mellyekbe egyszerre 8 vagy 12 töltést lehet alkalmazni.

c) 24 álgyu, 1 és 2 fontosak mellyek nyeregbe alkalmazva hegyvidékben használhatók.

d) 8 vetálgyu vármegszállításra és támadásra.

e) Salétrom és bűdöskő a felállítandó löporgyárak számára,

f) gyalogság lovasság és tüzérség számára ruházati és felszerelési cikkek, különösen lábbeli, főveg, nyereg kantár, zabola, lőporcróc 6000 lovasnak és hám az álgyu előfogatokhoz.

g) Az álgyu-öntödéhez megkívántató gépek és minták különösen fűrőgép és az uj lafétákhoz minta.

h) Pénz a katonaság fizetésére és a szükségletek beszerzésére. 30 ezer ember számára — 1 holnap 300 ezer pengő — lehetőleg apró jegyek.

i) Egy gyorsnyomda.

NB. Jó volna néhány magyart az álgyuöntés, lőporgyár kezelésébe és az uj fegyverek számára való lőszeretek készítése módjára előlegesen itt begyakoroltatni.

5. Hogy a seregek a felkeléskor azonnal bizonyos rendszabályok szerint organisáltassanak és gyakoroltassanak, szükség következő utasításokat és szabályokat előre kinyomatni és a helyszínére elküldeni.

a) gyalogság	} organisatióját illetőleg rövid utasítás.
lovasság	
tüzérség	
utászat	

b) Vezérkar organisatiója,

c) a külön fegyvernemek számára hadgyakorlati és szolgálati szabályzat,

d) Hadiutasítások (Feldinstructio) a külön fegyvernem számára.

e) Hadolati utasítás (Manövrir Instructio) a három fegyvernem együtt működésére (egy dandár vagy hadosztály vagy hadtest számára).

f) Gyakorlati Jegyzékek (Exercier-Zetteln.) mellyekben a szabályzat minden részei alkalmazandók.

g) Guerillák organisatiójára rövid utasítás.

h) Hadigazdászat (Commissariat) a hadiélmezést és pénzkezelést illetőleg, mellyben a számadások lehetőleg egyszerűsítendők, a külön fokozatoknak járandósága meghatározandó.

i) Utászati szolgálat ide értvén az ideiglenes erődítéseket és a hadihidak építését stb.

k) Várak megtámadása és védelme módja, ugyszintén a külön természeti vagy mesterséges tárgyak (faluk, városok, hegyek, erdők, szorulatok) támadását vagy védelmét illetőleg általános elvek és utasítások.

6. Előre gondoskodás az élelemről a határszéli szorosokban Tölgyes, Gyimes és Ojtoz néhány jobbérzelmű kereskedő által.

Felkelés.

Az előkészületek meglévén téve, a meghatározandó napon a felkelés minden vidékben egyszerre történend, mivégre a Guerilla csapat vezetői és a Biztosok idejekoránt értesítve a népet a meghatározandó gyűlpontokra egy éjjel bevezetik. Ott

a) a katonaságot a lakossággal egyetértve lefegyverzik,

- b) egyes parancsnokokat és Császári biztosokat ártalmatlanná teszük,
 c) a közlekedést az osztrákok részén elzárják stb.

7. *Organisatio*

a) mindenekelőtt az anarchia megelőzésére az *Ostromállapot* kihirdettetik és az új kormány nevében a Proclamatiók és rendeletek kibocsáttatnak, valamint a vidéki fő hivatalok vagy biztosok kineveztetnek.

b) A Sereg organisatiója Gyergyó és Csíkszékben történend, minden vidék ujoncait tehát haladék nélkül a nevezett helyekre beküldi.

c) Azonban ezen Basis mely az Organisatióra használtatik, védelmi állapotba téte[ti]k és biztosítatik minden lehető megtámadás ellen.

d) A különféle gyárak és táruk fölállítatnak.

e) Egy tartalék sereg organisatiója a belcsend fentartására és holmi Diversiók megakadályozására elrendeztetik.

8. *Operatiók.*

Az organisatio lehető gyorsasággal megtörténvén, az operatiós Basisok, vonalak és objectumok meghatározatnak. Ennek nyomán pedig a fő és fiu élelmi táruk felállításai intéztetnek el.

1. Basis: Gyergyó Szent Miklós és Csik Szereda,

2. Basis: Besztercze, Maros Vásárhely és Segesvár.

3: Deés, Kolozsvár, Fejérvár és Szeben.

Fő objectum Erdélyben Fejérvár és Szeben. Ki ezen két pontot bírja Erdélynek ura, tehát a meghatározott két első Basisok elfoglalása után ama két pont bevétele legelső célja a hadjáratnak.

Mialatt egy dandárból álló sereg Beszterczét elfoglalja, a Borgói szorost elzárja és egy sereget Deés és Kolozsvárnak indít az ottani nép organisatiójára, addig a főszereg per Udvarhely—Kőhalom—Segesvár—Ebesfalva—Medgyes és Balázsfalva, Károlyfejérvár megszállására és ostromlására előnyomul. Fejérvár bevétele után a Szebenből valószínűleg kivonulandó Osztrák főszerege megsemmisítendő. Ezen operatio egyébiránt csak azon esetben történhetik sikeresen, ha Brassó előlegesen birtokunkba kerül. Ha nem, úgy minden esetre ezen pont előlegesen beveendő és ekkor Szeben leendő azon Operatiói fő Objectum mely K. Fejérvár előtt beveendő. E végett a hadjáratni terv is az előbbtől különbözik.

9. *Fő és fiu éllelmitáruk.*

Az 1. Basison *fő éllelmi táruk*: a főszereg éllelmezésére Gyó Szent Miklós, Csik Szereda

fiu éllelmi táruk: Udvarhely, Kőhalom, Fejéregyház, Szász Kézd;

fő éllelmi tár az északi sereg számára: Maros Vásárhely,

fiu éllelmi tár: Szászrégen és Teke

2. *Basison*: Beszterce és Segesvár bevételén ezek lesznek Maros Vásárhellyel együtt a főélelmi és hadszertárak.

fu élelmi táruk a főszereg számára: Ebesfalva, Megyes, Szt. Ágota, Küküllővár, Balázsfalva, Nagyenyed, Tövis, Alvincz,

Az északi szereg számára fő élelmi tár Beszterce,

fiu: Naszód, Deés, Szamos Ujvár.

fő: *Kolozsvár*, fiu Thorda.

Brassó birtokunkba jutván fő élelmi és hadszertár leend és Fogaras fiu élelmi tár, melly pontok kisebb seregekkel elfoglalandók.

10. Erdély felszabadítása után.

Az utolsó Basisról a seregek a kormány rendelete szerint nyomulnak a kitüzendő objectumok felé, de egyszersmind az országban a belesend felállítandó *tartalék* seregek által biztosítatik. Azonban azon véletlen esetre, ha a főszereg kéntelen lenne Erdélybe visszavonulni, szükség ezen a természetűl már védbástyául alkotott országot bizonyos rendszer szerint mesterségesen is olly erőssé tenni, mint csak lehetséges. E végre mindenek előtt három fő pont megerősítése azaz Erődítési táborokkali ellátása ajánlatik. Ezen pontok pedig:

a) *Deés* 30 ezer ember számára,

b) *Gyalu*, Kolozsvártól nyugatra, 50 ezer ember számára,

c) *Alvincz* tájéka, Fejérváron alul, 60 ezer ember számára. Ezen fő erődítési pontokon elől pedig még több helyek megerősítése javallatik. Ugymint:

a) Nagybánya, Erdőszáda, Sibó és Szilágysomlyó.

b) Széplak-Királyhágó, a Csucasai szoros és a Belényesi-út.

c) a Halmágyi és Brádi utszoros, Dobra vagy Dévai út és a Hátszegi út. Végre minthogy illy esetben lehet attól tartani, hogy a Borgói szoroson, Bukoviniából egy tekintélyes szereg kísérténé meg a betörést, Beszterczétől északra *Borgó Brundnál* szinte egy erődítési tábor 15 ezer ember számára felállítandó és egyszersmiud azon szük utvonalak mellyek a Mármarosból és Bukoviniából Erdélybe vezetnek, előbástyákkal vagy erősségekkel ellátandók, úgy mint a Láposi, Szalvai (?), Radnai és Tihutjai útszorosok. Azon esetre pedig ha Erdélyt minden oldalról kellenék védelmezni, ugy a keleti és déli oldalán fekvő stratégiai pontok is kellőleg megerősítendők.

London 15. November 851.

Gál Sándor m. p.

A 14. huszárezred a königgrätzi csatában (1866 július 3.).

Az egykori híres „Württemberg“-huszároknak¹ a m. kir. Hadtörténelmi Levéltárban őrzött iratai között találtam — gróf Hadik András lovassági tábornok, ezredtulajdonos, 1836-i parancskönyvébe csúsztatva — egy levélnek géppel írott másolatát, amelyben a cs. kir. II. könnyű lovashadosztály egyik száguldótisztje (honvédül:

¹ 6. huszárezred.

parancsörtsztje) leírja a 14. huszárezred szerepét a könniggrázi esatában.

A levél eredetije Krumpendorfban, 1913 májusában, kelt s a 6. huszárezred akkori parancsnokának. Kollowratnik József ezredesnek, szól. Írója, egy a másolaton látható feljegyzés szerint, báró Walterskirchen Róbert² volt, aki maga is résztvett a 14. huszárezred rohamában.

Úgy vélem, érdemes közölni ezt a közvetlen és eleven leírást, már csak azért is, mert egy színmagyar huszárezred harcát örökíti meg.

A levél teljes szövege ez:

Verehrter Freund, hochgeehrter Herr Oberst!

Du hast den Wunsch geäußert, etwas über die Beteiligung des Hussarenregimentes Nr. 14 (Graf Pálffy) an der Schlacht von Königgrätz zu erfahren. Da ich damals, als Ordonanzoffizier des Divisionärs Fürst Emerich Taxis, ein Augenzeuge der Ereignisse gewesen bin, so will ich versuchen Dir dieselben, so vollständig als es mir möglich ist, mitzuteilen. 47 Jahre sind allerdings eine gar lange Zeit und das Gedächtnis eines 75-jährigen Greises ist nicht mehr unfehlbar. Ich habe aus jener Zeit keine Aufzeichnungen und bin daher nur auf die Erinnerung angewiesen. Es gibt aber Dinge die man nicht so leicht vergisst, und die sich in das Bewusstsein wohl tiefer einprägen als Alltagsereignisse, welche durch die Erlebnisse kommender Tage verwischt werden. Deshalb hoffe ich Deinem Wunsche wenigstens teilweise gerecht werden zu können.

Die zweite leichte Cavalleriedivision Taxis, zu deren Verbands Pálffy-Hussaren gehörten, stand am 3. Juli 1866 am rechten Flügel der österreichischen Armee, vorwärts und rechts von Lochenitz. Noch weiter rechts befand sich nur noch die sogenannte schwarze Infanterie-Brigade (Hess und Belgien)³ bei Prottina. Schon am Morgen und lange bevor wir die Spitzen der preussischen kronprinzlichen Armee zu Gesicht bekamen, schickte Fürst Taxis mehrere Patrouillen in die Richtung gegen Josefstadt, um zu erfahren, ob und was an preussischen Truppen sich von dort nahe. Ob darunter auch solche von Pálffy-Hussaren waren, ist mir nicht mehr erinnerlich.

Als gegen Mittag die Teten der Preussen (Armee Kronprinz) sichtbar wurden, rekognoscierten wiederholt Ordonanz- und Generalstabsoffiziere das vorliegende, die Cav. Division von der preussischen Tete trennende, Terrain in Bezug auf dessen Gangbarkeit für Cavallerie. Es erwies sich, dass tiefe Wasserrisse und Schluchten ein Weiterkommen nicht gestattet hätten. Die Cav. Division hielt sich nun, nach links marschierend, so ziemlich auf gleicher Höhe mit den preussischen Colonnen. Endlich kam die Meldung, dass das Terrain ebener und die Gräben nicht mehr unpassierbar wären.

² 1857-ben hadapród a 6. dragonyosezredben, 1858-ban hadnagy a 4. dzsídásezredben, 1860-ban már nem szolgált, de 1866-ban újra beállott.

³ 49. és 27. gyalogezred.

Sofort auch erging an Haller-Hussaren⁴ (Oberst Br. Marburg) der Befehl zum Angriffe. Dieser misslang jedoch vollständig. Mit sehr bedeutenden Verlusten, durch das Feuer der feindlichen Infanterie, welche in Gärten mit vorliegenden Zäunen gedeckt war, machten die Haller-Hussaren ohne, glaube ich, näher als 300 bis 400 Meter gekommen zu sein, rechts-um und kehrten ganz aufgelöst im Galopp zurück. Eine feindliche Batterie, deren wohlgezielte Kugeln den Hussaren noch weitere Verluste beibrachten, vermehrte die Unordnung in der Weise, dass es den Offizieren nicht gelang, die Mannschaft zum Stehen zu bringen. Das Regiment Cseh-Hussaren⁵ mitreissend, machte die schon ziemlich demoralisierte Truppe erst hinter der Elbe Halt. Taxis hatte nun nur noch eine Brigade (Württemberg Nr. 6 und Pálffy Nr. 14) zu seiner unmittelbaren Verfügung. Diese beiden Regimenter hatten durch Terrainwellen gedeckt, von dem Debacle der beiden anderen nicht viel bemerkt und litten auch nicht, oder nur wenig, durch preussisches Geschützfeuer.

Nun sahen wir preussische Cavallerie (braune Landwehruhussaren) aus dem Dorfe debouchieren, welches den Hallerhussaren so verderblich geworden war. Sie wollten offenbar die Unordnung benützend die zurückgegangenen Regimenter verfolgen und hatten wahrscheinlich die noch vor dem Flusse stehende Brigade gar nicht bemerkt. Unmittelbar vor dem Dorfe marschierten zwei Schwadronen in Front auf; der Rest blieb in zwei Staffeln rechts und links rückwärts stehen. Wir konnten mit dem Fernrohre das ganze Manöver sehr deutlich wahrnehmen. Unseren Generalstäblern schien der Aufmarsch der beiden Schwadronen verfrüht, da die Entfernung zwischen ihnen und uns noch eine bedeutende war und es zu einem Aufmarsche auch noch später Zeit gewesen wäre.

Fürst Taxis sandte mich nun zu Pálffy-Hussaren, respective dem Brigadier Graf Westphalen,⁶ mit dem Befehle der vorrückenden preussischen Cavallerie entgegenzugehen und dieselbe zurückzuwerfen. Zu dieser Action wurden die beiden Escadronen Br. Karl Mecséry⁷ und Sigismund Gf. Pálffy⁸ bestimmt, während der Rest des Regimentes ziemlich weit rückwärts als Unterstützung blieb. Mir fiel damals die grosse Entfernung zwischen den unmittelbar angreifenden Escadronen und der Unterstützung, als im Reglement nicht begründet, auf. Vermuthlich wollte man damit die letztere dem schon sehr gefürchteten Infanteriefener entziehen. Auch war eine Action in die Flanken unserer Hussaren durch die preussische Reserve infolge der Terrainverhältnisse nicht gut möglich; daher auch das Eingreifen unserer Unterstützung nicht in Aussicht zu nehmen war.

Die beiden Escadronen Mecséry und Pálffy marschierten nun ebenfals in Front neben einander auf und ich erinnere mich noch

⁴ 12. huszárezred.

⁵ 4. huszárezred.

⁶ Vilmos. — Előbb a 10. dzsídásrezred parancsnoka.

⁷ 1877-ben ezredes és a 7. huszárezred parancsnoka lett. 1883-ban ment nyugalmába, mint címzetes vezérőrnagy.

⁸ Mint őrnagy vált meg a hadseregétől.

ganz genau, dass Brigadier Gf. Westphalen jedem 25 Stockstreiche in angenehme Aussicht stellte, dessen Pferd vorzeitig galoppieren würde. In ganz kurzem Trabe und enggeschlossen ging es nun den preussischen Hussaren entgegen. Ich hatte mich meinem Freunde Gf. S. Pálffy angeschlossen und ritt neben ihm vor der Front seiner Escadron, fünfzig Schritt von uns Graf Westphalen mit dem Trompeter. Der Oberst war bei der Unterstützung geblieben; wenigstens konnte ich ihn nicht sehen; ebensowenig kann ich mich daran erinnern ob und unter welchem Staaboffizier die beiden Schwadronen standen und wo sich eventuell derselbe befand.

Die Preussen fingen viel zu frühe an zu galoppieren, was ihnen bei dem tiefen Ackerboden doppelt nachteilig wurde. Deutlich war es zu bemerken, wie ihre Front immer länger und lockerer wurde; einige mehr nach vorne kamen, andere zurückblieben, so dass auch die Richtung ganz verloren ging, während wir ganz fest geschlossen im kurzen Trabe ihnen entgegenritten. Edlich, ich glaube, dass die Distanz kaum noch mehr als hundert Schritte betrug: Marsch — Marsch! Nun ging es wie das Donnerwetter los! Ein unvergesslicher Moment! Bevor wir noch den Feind erreicht hatten, kehrten einige seiner Pferde um, andere brachen seitwärts aus. Platz dazu war ja durch die Lockerung des Verbandes vorhanden. Unseren Pferden wäre es auch beim besten Willen kaum möglich gewesen. Schon beim ersten Zusammenstosse wurden viele preussische Pferde durch unseren Anprall niedergeworfen und mancher Reiter, dessen Pferd allzurash Kehrt-Euch gemacht hatte, flog aus dem Sattel.

Die nun folgende Melée war kurz und ziemlich unblutig. Man fuchtelte meistens in der Luft herum und gewiss fügten die Pferde dem Feinde mehr Nachteil zu, als die Säbel. Sowohl Pálffy wie auch Mecsey erzählten mir später, dass sie fast nur in die Luft gehauen hätten und mir war es ebenso ergangen. Kaum erhob sich der Arm zum Hiebe, so war das Ziel, bevor die Klinge es erreichte, rechts oder links, vor- oder rückwärts, aus dem Bereiche des Säbels verschwunden. Anders mag es gehen, wo zwei Cavalleriekörper, beide geschlossen, ineinander geraten und die Bewegungsfreiheit und -möglichkeit des Einzelnen durch seine Nebenmänner gehindert ist. Schon gegen Ende der ganzen Action sah ich, wie zwei Hussaren zwei preussische Reiter aus dem Sattel rissen und die Pferde als gute Beute mitnahmen.

Nach vielleicht zehn Minuten war alles vorüber. Die Preussen waren geworfen, eine weitere Verfolgung war weder befohlen, noch wäre sie im Angesichte der feindlichen Infanterie tunlich gewesen. Die beiderseitigen Unterstützungen kamen nicht in Action. Mit 42 Beutepferden, 8 Mann und dem Commandanten des preussischen Regiments Oberst von Bredow (wenn mich mein Namensgedächtnis nicht täuscht) als Gefangenen, kehrten wir zurück. Unsererseits waren nur wenige leichte Verwundungen vorgekommen. Ein Mann fiel in einen Morast und kam später zu Fuss, über und über mit Schlamm bedeckt, zur Truppe zurück.

Von irgend einem Gefühle des Unbehagens, um einen höflichen Ausdruck zu gebrauchen, dem im Gewehr- und Geschützfeuer wohl

die meisten unterworfen sein dürften, konnte ich bei keinem einzigen bemerken. Hiezu mag beigetragen haben, das Bewusstsein der Überlegenheit der österreichischen Reiterei, an der niemand zweifelte und auch die im gesunden Menschen liegende, Kampflust, wenn es⁹ ein passives Stillstehen als Scheibe für Kugeln,¹⁰ deren Absender gar nicht zu sehen sind. Qui vous connaît, ne saurait vous dâcirer — qui ne vous connaît pas, ne saurait vous dâcirer, premiers enchantés de l'amour! singt Lafontaine in einem seiner unsterblichen Gedichte. Vielleicht liesse sich ähnliches sagen, wollte man die Empfindungen schildern, welche die Reiterbrust erfüllen nach einem glücklichen Waffengange, Mann gegen Mann, wo nicht technische Künsteleien den Erfolg verbürgen, sondern wo noch der Spruch gilt: Im Felde da ist der Mann noch was wert, da wird ihm das Herz noch gewogen, da tritt kein anderer für ihn ein.

Den Ausgang der Schlacht von Königgrätz kannten wir ja noch nicht. Pálffy und Mecséry erhielten später das Verdienstkreuz. Beide ruhen längst unter grünem Rasen und vielleicht sind nur noch ganz wenige auf Erden, welche diese Episode der Schlacht miterlebt haben. Vergessen wird sie wohl keiner haben, der sich auch noch für anderes als materielle Genüsse, die Empfänglichkeit bewahrt hat.

Ein ehemaliger Ordonnanzoffizier
der II. leichten Cav. Division.

Mit dem Manuskripte des Herrn Robert Br. Walterskirchen verglichen, das ich dem Commando des 14. Hussarenregiments Nyiregyháza übersandte.

Klagenfurt, am 21. Mai 1913

Kollowratnik m. p. Oberst,

⁹ Kimaradt: sich nicht um.

¹⁰ Kimaradt: handelt.